

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Artikel: Geschiedenis als casus belli

Auteur: Joost Oosterhuis

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 46.4, 06-11.

©2025 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Abstract: At the time of writing (November 2024), two wars with major global consequences are raging in the world: the war in Ukraine (February 2022-) and the wars in Gaza (October 2023-) and Lebanon (September 2024-). The leaders of the current aggressors in these conflicts, Russia and Israel, skillfully exploit history in their war rhetoric. This article examines the philosophical notions of history behind the rhetoric of the Russian president Vladimir Putin and Israeli prime minister Benjamin Netanyahu.

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

GESCHIEDENIS ALS CASUS BELLI

Joost Oosterhuis

Op het moment van schrijven, november 2024, woeden er in de wereld twee oorlogen met grote mondiale gevolgen: de oorlog in Oekraïne (februari 2022-) en de oorlog in Gaza (oktober 2023-) en Libanon (september 2024-). De leiders van de huidige agressoren in deze conflicten, Rusland en Israël, maken handig gebruik van de geschiedenis in hun oorlogsretoriek. In dit artikel worden de geschiedfilosofische noties achter deze retoriek onder de loep genomen.¹

Afbeelding 1: Valery Zorkin en Vladimir Poetin ontkennen op de Russische staatstelevisie het bestaan van Oekraïne aan de hand van een zeventiende-eeuwse landkaart.

Bron: The Moscow Times

Voordat Rusland aan zijn militaire invasie van Oekraïne begon, zette de Russische president Vladimir Poetin in een speech de redenen voor de invasie uiteen.² Ter legitimatie van de invasie haalde hij veel historische gebeurtenissen aan. Dit selectieve gebruik van geschiedenis voor eigen belang is er een dat Poetin deelt met de Israëlische premier Benjamin Netanyahu en talloze andere leiders van imperialistische landen. Zij hebben de macht van de geschiedenis als een legitimering van oorlog en buitenlandse politiek goed begrepen. Op dit moment, terwijl Rusland oorlog in Oekraïne voert en Israël voor zichzelf een tweefrontenoorlog heeft gecreëerd, speelt geschiedenis een grote rol in hun oorlogsretoriek.

Om de offers van deze oorlogen in zowel mensenlevens als materieel te kunnen verantwoorden voor hun burgers, en om de agressieve acties te legitimeren voor het buitenland, gebruiken zowel Poetin als Netanyahu geschiedenis als een eindeloze inspiratiebron voor *casus belli*. Een casus

belli is een reden om een oorlog te beginnen. Deze reden moet dusdanig gewichtig zijn dat het de kosten en offers van een oorlog noodzakelijk doet lijken om de binnenlandse opinie gunstig te stemmen. Geschiedenis, als een kneedbaar wezen, vormt een van de beste manieren om een casus belli te creëren. Het verleden wordt hiertoe vaak verdraaid in de speeches van Poetin en Netanyahu, maar dit gebeurt niet lukraak. Achter die verdraaiingen zitten geschiedfilosofische noties die het waard zijn om te analyseren.

Terug naar de status quo

Geen enkel land dat ooit een oorlog verklaart, zal toegeven dat het door expansie gedreven is; dat zij begon met de eerste agressieve handeling. Vanaf de tijd van de Romeinen tot het Rusland van Poetin beweren agressoren dat zij 'genoodzaakt' zijn om een aanvalsoorlog te beginnen, omdat zij iets moeten verdedigen of rechtzetten. Een aanvalsoorlog wordt dus ironisch genoeg altijd verantwoord als een defensief middel. Een belangrijke term binnen deze retoriek vormt het herstel van de *status quo*. Hiermee wordt meestal bedoeld: het herstellen van landsgrenzen voor een bepaalde verandering, in deze retoriek vaak aangeduid als 'onrecht'. Historica Margaret McMillan spreekt daarom van *the bill of history*: de rekening van de geschiedenis. Omdat het ene land of volk een ander onrecht zou hebben aangedaan in het verleden, zou militair ingrijpen, als vereffening van de rekening, in het heden gerechtvaardigd zijn.³

Voor Poetin is de reden van die rekening duidelijk: het heroveren van de Russische invloedzone in Oost-Europa, die de NAVO in een moment van Russische zwakte na 1991 onterecht zou hebben afgepakt. Poetin ziet de toetreding van veel Oost-Europese tot de NAVO na de val van de Sovjet-Unie als een verraad van het Westen. Deze gebieden die volgens Poetin door Rusland van de nazi's werden bevrijd tijdens de Tweede Wereldoorlog, iets waar Rusland te weinig waardering voor krijgt van het Westen, dienen tot de Russische invloedssfeer te behoren, net zoals dat het geval was onder het Russische Rijk (1721-1917) en de Sovjet-Unie (1922-1991). Specifiek voor Oekraïne draagt Poetin het argument aan dat Oekraïne nooit echt een land is geweest, maar een twintigste-eeuwse creatie.⁴ Om dit te bewijzen liet hij zichzelf op de Russische staatstelevisie, in het bijzijn van de hoge Russische rechter Valery Zorking, filmen terwijl zij beiden over een zeventiende-eeuwse kaart bogen waarin Oekraïne nog niet bestond.⁵ Hoewel het huidige Oekraïne toentertijd inderdaad nog onderdeel was van het uitgestrekte Pools-Litouwse rijk, betekent dat niet dat er toen nog geen Oekraïense cultuur bestond. Integendeel, er vond in die periode juist een grote opstand plaats tegen de Poolse overheersing (1648-1657), later opgevolgd door vele opstanden tegen de Russische overheersing in de achttiende eeuw. Door het verdoezelen van een Oekraïense staat en identiteit probeert Poetin te betogen dat Russen en Oekraïners hetzelfde zijn. En, in het verlengde daarvan, dat hun scheiding na de val van de Sovjet-Unie om die reden een historische misdaad is, een die door het Westen werd gefaciliteerd en waarvoor Oekraïne en het Westen nu de rekening dienen te betalen.⁶

Netanyahu is iets terughoudender met het gebruik van de geschiedenis, maar ook hij en zijn regering halen historische gebeurtenissen

van stal om hun oorlogspolitiek te verantwoorden. Een groot verschil met het Rusland van Poetin is dat Netanyahu geen alleenheerser is, maar actief wordt ondersteund en aangespoord door het Israëlische parlement (Knesset) om een agressief oorlogsbeleid te voeren. Zowel het Knesset als de regering van Netanyahu bezigen daarbij oorlogsretoriek die geschiedenis inzet als legitimering. Deze geschiedenis is alleen minder seculair dan die van Poetin; bijbelgeschiedenis en seculaire geschiedenis lopen bij Netanyahu en zijn regering door elkaar. Het orthodoxe Jodendom vormt daarbij een belangrijke bron van identificatie en een frame waarin de huidige conflicten met de terreurorganisaties van Hamas en Hezbollah geplaatst kunnen worden.

In een interview met de rechts-conservatieve opiniemaker Jordan Peterson in 2021 haalde Netanyahu de geschiedenis erbij om een status-quo-argument te maken. Volgens Netanyahu leefde er tot de zevende eeuw na Christus onder betere en mindere omstandigheden Joden in het huidige Palestina. In diezelfde eeuw werd het gebied veroverd door het Arabische rijk en zouden de Joden uit hun thuisland verdreven zijn. De Joodse ‘terugverovering’ van het gebied, de verdrijving van de oorspronkelijke Palestijnse bevolking en de stichting van de staat Israël zouden daarmee een rechtzetting van de geschiedenis zijn; een terugkeer naar de status quo. Het argument vormt daarmee mede een legitimering van zijn verdediging en latere reactie op de terreuraanslag van 7 oktober 2023.⁷ Feit is dat deze gedwongen exodus nooit heeft plaatsgevonden. Joden waren onder het Arabische rijk weliswaar tweederangsburgers, maar werden over het algemeen getolereerd en goed behandeld. Er was geen noodzaak om te vluchten en daarom was er geen exodus.⁸

Het idee van een status quo is een fictie. In de oorlogsretoriek wordt de status quo als de gerechtvaardigde en onveranderbare werkelijkheid gepresenteerd. Maar een status is tijdelijk. Landsgrenzen veranderen, net als inwonersaantallen en bevolkingsgroepen, door de tijd heen. Het idee van een onveranderbaar verstilde werkelijkheid is een puur literair verzinsel dat in huidige oorlogsretoriek alleen benut wordt om agressie te rechtvaardigen; om deze te doen lijken op een vorm van defensie.

Vormloze vijanden

Conflicten tussen staten worden vaak langs de lat van een nationale geschiedenis gelegd. Zij worden daarbij ingebed in het heersende narratief. Een opvallend fenomeen is het fuseren van de huidige vijanden met historische vijanden. Ook deze praktijk is niet nieuw. Een interessant voorbeeld uit de Nederlandse geschiedenis is de identificatie van de Spanjaarden met de oude Romeinen. In de Nederlandse Republiek werd de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) afgeschilderd als een tweede Bataafse opstand tegen een incarnatie van de Romeinen: Spanje.⁹ Het is een manier om een conflict meer gewicht te geven, een vijand verder te demoniseren en het eigen militair optreden te legitimeren.

Toen de Amerikaanse presentator Tucker Carlson tijdens een interview aan Poetin vroeg waarom hij Oekraïne was binnengevallen, begon hij met een ‘korte lezing’ (die uiteindelijk een uur duurde) waarin de gehele geschiedenis van Oekraïne en Rusland op een pro-Russische wijze werd

opgesomd. De hoofdantagonist in dit verhaal was Polen-Litouwen, dat Oekraïne gedurende de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd onterecht van de voorlopers van de Russische staat zou hebben afgepakt.¹⁰ Tijdens een tentoonstelling over Peter de Grote hekelde Poetin het Zweedse rijk (1700): ook toen al zou het Westen (in de vorm van Zweden) Russisch grondgebied hebben gestolen, grondgebied dat de Russen alleen door een militaire operatie weer terugkregen.¹¹ Dat er in deze oorlog veel Westerse landen zoals Denemarken en Pruisen met Rusland tegen Zweden meevochten, laat hij strategisch buiten beschouwing. De term Westerse vijand wordt ook gehanteerd voor Napoleon en het Franse Rijk of voor Hitler en het Duitse. Hoewel staten in het Westen inderdaad meerdere malen Russisch gebied zijn binnengedrongen – overigens heeft Rusland zich op zijn beurt ook vaak naar het westen uitgebreid – is het te kort door de bocht om al deze gebeurtenissen en al deze staten zonder historische context op een hoop te gooien. Volgens Poetin zijn zij echter allemaal manifestaties van een en hetzelfde: het Westen en zijn innerlijke drang om Rusland altijd onrecht aan te doen. Alleen door Russisch ‘defensief’ militair optreden kon het Westen op afstand gehouden worden, iets wat Rusland opnieuw genoodzaakt is te doen door oorlog te voeren in Oekraïne, volgens Poetin een vazalstaat van de NAVO.¹²

Voor Netanyahu staat de terroristische organisatie Hamas in een lange traditie van antisemitisme. Zij kan worden gezien als de opvolger van de nazi's, middeleeuws Europa, het Arabische rijk en de Romeinen. Een vergelijking die Netanyahu trekt met de aanslag van Hamas van 7 oktober 2023 is die van de Holocaust.¹³ Hoewel zij in zowel schaal als motief niet aan elkaar gelijkstaan, zorgt de vergelijking van Netanyahu ervoor dat de Israëliëse invasie van Gaza de connotatie van een existentiële strijd krijgt, een notie die ook onder veel Israëliërs heerst. Maar niet alleen Hamas wordt gefuseerd met andere volkeren en vijanden door de tijd heen, ook Palestijnen worden vergeleken met andere volken uit de bijbel zoals de Amalekieten en de Filistijnen. Deze vergelijkingen zijn verre van onschuldig; in de Bijbel worden zowel de Amalekieten en de Filistijnen als wrede Jodenmoordenaars neergezet. Om die reden beveelt God het Joodse volk om hen uit te roeien.¹⁴ Dit soort vergelijkingen draagt een sterke genocidale connotatie, een die Netanyahu en zijn regering goed uitkomt gezien het Israëliëse leger in Gaza en in Zuid-Libanon continu het humanitair oorlogsrecht schendt.¹⁵

Door het fuseren van vijanden door de geschiedenis heen en hen samen te vatten in abstracte schepselen zoals ‘Het Westen’ of ‘Antisemieten’ worden deze groepen vormloos. Dat komt Poetin en Netanyahu goed uit, want dankzij de inhoudsloosheid van deze termen kunnen zij die naar believen toepassen op elke politieke vijand, zonder zich inhoudelijk te hoeven verantwoorden. Dit doen ze terwijl alle negatieve connotaties en nationaal historische ideeën die verbonden zijn met deze termen zich met hun huidige tegenstanders vermengen. Veel Russen zien de oorlog tegen Oekraïne namelijk als een oorlog tegen het Westen en de NAVO, terwijl veel Israëliërs oprecht geloven dat zij een overlevingsstrijd voeren in Gaza en Libanon.¹⁶

Conclusie

Geschiedenis is net als een put: hetgeen men erin roept, echoot zich terug naar diens oren. In de politieke noodzaak om hun agressie te legitimeren zoeken Poetin en Netanyahu hun legitimatie in hun concepties van het verleden. Dat deze op scherpe voet staan met de academische geschiedschrijving doet er voor hen niet toe; geschiedenis is slechts een middel om het doel, hun oorlogen, te faciliteren. Het is daarmee makkelijk om hun uitspraken af te doen als loze retoriek, maar het is wel deze retoriek die de binnenlandse opinie gunstig houdt voor hun expansiepolitiek. En het is dankzij deze expansiepolitiek dat er in Oekraïne alleen al volgens schattingen 500.000 soldaten gesneuveld of gewond zijn geraakt, duizenden burgers zijn gestorven, en miljoenen Oekraïners op de vlucht zijn.¹⁷ In Gaza zijn op het moment van schrijven 40.000 mensen omgekomen en voor nog eens honderdduizenden dreigt er een hongersnood. Terwijl in Libanon er 2.500 doden en gewonden zijn gevallen en nog eens 500.000 mensen zijn gevlucht.¹⁸

De retoriek heeft dus impact en kan om die reden alleen al niet als zinloos worden afgedaan. De retorische trucs en geschiedfilosofische noties beïnvloeden de publieke perceptie, en die houdt op haar beurt dit extreme

'GESCHIEDENIS IS NET ALS EEN PUT: HETGEEN MEN ERIN ROEPT, ECHOOT ZICH TERUG NAAR DIENS OREN.'

geweld, dat veel lijden tot gevolg heeft, in stand. Deze retoriek vormt ook een makkelijke legitimatie om grondgebied in te nemen en de oorspronkelijke bewoners te onderdrukken, te verdrijven of, in de ergste gevallen, zelfs te vermoorden. Het is om al deze redenen van belang dat historici deze retoriek bevechten. Dit gebeurt ook wel, maar het blijkt in de praktijk heel lastig om het nationale narratief te beïnvloeden. In die zin, zoals RTL-correspondent Olaf Koens terecht opmerkt, zijn deze narratieven effectief, omdat ze aan een behoefte van een bevolking voldoen; zichzelf afschilderen als het slachtoffer.¹⁹ Het is daarom nog steeds zoeken voor historici naar een effectieve methode om dit fenomeen te bestrijden. Hoe dan ook, deze twee voorbeelden van oorlogsretoriek tonen wel aan, zoals de historicus Ivo van de Wijdeven betoogt, dat geschiedenis een machtig politiek wapen kan zijn, ook in tijden van oorlog.²⁰

Joost Oosterhuis volgt de onderzoeksmaster Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is gespecialiseerd in de relatie tussen oorlog en de samenleving in vroegmodern Europa. Naast zijn studie werkt hij bij de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam en is hij redacteur bij Skript Historisch Tijdschrift.

Eindnoten

- 1 Ik ben Harry Engberts, Roos Noltén, Krijn Korsman en Yoni de Vries erkentelijk voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel.
- 2 'Our experts decode the Putin speech that launched Russia's invasion of Ukraine', Atlantic Council, 22 februari 2023, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/markup/putin-speech-ukraine-war/> (25 oktober 2024).
- 3 Margaret MacMillan, *The uses and abuses of history* (Toronto 2008) 101-124.
- 4 Ivo van de Wijdeven, *De macht van het verleden. Geschiedenis als politiek wapen* (Amsterdam 2022) 82-85.
- 5 Tom Porter, 'Putin claimed a 400-year-old map proved Ukraine isn't a real country, not noticing it has "Ukraine" written on it', *Business Insider*, 24 mei 2023, <https://www.businessinsider.com/putin-claims-map-proves-ukraine-not-real-despite-saying-ukraine-2023-5?international=true&r=US&IR=T> (25 oktober 2024).
- 6 Björn Alexander Düben, "'There is no Ukraine": fact-checking the Kremlin's version of Ukrainian history', *London School of Economics*, 1 juli 2020, <https://blogs.lse.ac.uk/lseih/2020/07/01/there-is-no-ukraine-fact-checking-the-kremlins-version-of-ukrainian-history/> (25 oktober 2024).
- 7 Israel's right to exist? PM Benjamin Netanyahu, *EP* 331, <https://www.youtube.com/watch?v=4OcaMRLTyGI> [0:04:03-0:11:00].
- 8 David J. Wasserstein, 'Benjamin Netanyahu, and the uses and abuses of history', *Religion & Ethics*, 28 december 2022, <https://www.abc.net.au/religion/benjamin-netanyahu-the-uses-and-abuses-of-history/101812764> (25 oktober 2024).
- 9 G. H. Janssen, 'Migration', in: J. Helmer e.a. (red.), *The Cambridge companion to the Dutch Golden Age* (Cambridge 2018) 57.
- 10 Exclusive: Tucker Carlson interviews Vladimir Putin, <https://www.youtube.com/watch?v=fOCW-BhuDdDo>, [0:02:30-0:14:00].
- 11 Eric Brassemer, 'Peter de Grote leert Poetin wat te doen met Oekraïne', *Trouw*, 11 juni 2022, <https://www.trouw.nl/buitenland/peter-de-grote-leert-poetin-wat-te-doen-met-oekraïne-b1decoa72/> (25 oktober 2024).
- 12 Dario van Fleteren, 'Poetin vergelijkt zichzelf met tsaar en zegt dat het Westen IJzeren Gordijn wil optrekken', *De Standaard*, 10 juni 2022 https://www.standaard.be/cnt/dmf20220610_93622667 (11 november 2024).
- 13 Van de Wijdeven, *De macht van het verleden*, 93-95.
- 14 Toi Staff, 'Netanyahu: ICC arrest warrants would be antisemitic hate crime, distortion of justice', *The Times of Israel*, 1 mei 2024, <https://www.timesofisrael.com/netanyahu-icc-arrest-warrants-would-be-antisemitic-hate-crime-distortion-of-justice/> (24 oktober 2024).
- 15 'Hamas en Israël schenden beide "onmiskkenbaar" het humanitair oorlogsrecht', *NOS*, 10 oktober 2023, <https://nos.nl/nieuwsuur/collectie/13959/artikel/2493635-hamas-en-israel-schenden-beide-onmiskkenbaar-het-humanitair-oorlogsrecht>, (24 oktober 2024); 'Tussenvonnissen Internationaal Gerechtshof: Israël moet genocide in Gaza voorkomen', *NOS*, 25 januari 2024, <https://nos.nl/artikel/2506337-tussenvonnissen-internationaal-gerechtshof-israel-moet-genocide-in-gaza-voorkomen> (24 oktober 2024).
- 16 Van de Wijdeven, *De macht van het verleden*, 37-95; Omer Bartov, 'As a former IDF soldier and historian of genocide, I was deeply disturbed by my recent visit to Israel', *The Guardian*, 13 augustus 2024, <https://www.theguardian.com/world/article/2024/aug/13/israel-gaza-historian-omer-bartov> (24 oktober 2024).
- 17 Helene Cooper e.a. 'Troop Deaths and Injuries in Ukraine War Near 500,000, U.S. Official Say', *The New York Times*, 18 augustus 2023, <https://www.nytimes.com/2023/08/18/us/politics/ukraine-russia-war-casualties.html> (18 november 2024).